

Pustý hrad

Poloha hradu

Územie s NKP Pustý hrad leží v geomorfologickej sústave Alpsko-Himalájskej v podsústave Karpaty v provincii Západné Karpaty v subprovincii Vnútorne Západné. V geomorfologickej oblasti Stredné Pohronie v pododdiely Zvolenská kotlina. Táto je z východu ohraničená Poľanou, zo západu Kremnickými vrchmi, z juhozápadu Štiavnickými vrchmi a z juhovýchodu Javorim.

Pustý hrad alebo (starý) Zvolenský hrad alebo Starý Zvolen je hradný komplex v katastrálnom území mesta Zvolen nad sútokom Hrona a Slatiny v nadmorskej výške 475 – 571 m n. m. Skladá sa z dvoch hradných komplexov: Dolného a Horného hradu. Medzi nimi sa nachádza tzv. spojovacia časť dlhá takmer 400 metrov, ktorú v časti pri Dolnom hrade tvorí 206 metrov dlhý múr. Celková rozloha Pustého hradu je 7,6 ha. I keď ide o ruinu, v porovnaní s inými európskymi ale aj svetovými hradmi vystavanými na vrchoch, je pravdepodobne najväčší (sýrsky Krak des Chevaliers má rozlohu cca 2,7 ha a pritom ide skôr o pevnosť ako hrad).

Samotná lokalita sa nachádza v juhozápadnej časti mesta Zvolen. Vrch, na ktorom sa nachádzajú zručaniny Pustého hradu, patrí do horského celku Javorie. Pre masív Pustého hradu je charakteristický oblúkový hrebeň. Sledujeme ho od Zvolena smerom na juh (Veľký vrch, 587 m), kde jeho východné svahy strmo, až bralnaty spadajú do údolia Neresnice. Chrbát sa stáča na západ, klesá do sedla Vráta pod kopcom Varta.

Tadiaľto prechádzala prístupová cesta na Zvolenský hrad. Hrebeň pokračuje severozápadným smerom cez najvyšší vrch tejto oblasti Vápennú (680 m) až k majeru Gunda, kde spadá bralnou stenou do Hrona. Horný hrad vybudovali na bočnom hrebeni (571 m), ktorý sa tiahne od Veľkého vrchu ku Hronu, ktorý od neho odrezal skupinu Stráže

Počiatky hradu

Vznik a počiatky hradu možno spájať s utvorením Zvolenského komitátu, rozsiahlej územnosprávnej jednotky, ktorú spravoval župan sídliaci vo Zvolene. Zvolenský komitát mohol vzniknúť azda už na začiatku 12. storočia, keď uhorský kráľ Koloman zrušil Nitrianske údelné kniežatstvo. V tom čase začali vznikať nové komitáty. Strediskami ich správy boli hrady na ktorých sídlili kráľom menovaní župani. Prvú správu o zvolenskom županovi poznáme z roku 1222. Môžeme však uvažovať o staršom pôvode tejto funkcie a s ňou spojenom sídle.

Najstaršiu správu o Zvolenskom (Pustom) hrade obsahuje rozprávací prameň nazývaný Gesta Hungarorum (Činy Maďarov), napísaný na začiatku 13. storočia. Dielo neznámyho autora, ktorému historici prisúdili označenie Anonymus možno zaradiť k historickým románom. Rozpráva totiž zväčša o vybájených vojenských ťaženiach a oslavuje legendárne veľmožské rody. V jednom zo svojich príbehov Anonymus opisuje, ako veľmož menom Borš so svojimi bojovníkmi prechádzal na koňoch popri rieke Hron.

Dal sa pred ním na útek jeleň, ktorého Borš prenasledoval a na vrchole hory zabil výstrelmi šípov. Borš sa z oného miesta rozhladol a na jednom vrchu dal postaviť hrad, ktorý dostal názov Borš (slov. Tekov). Odtiaľ Borš prešiel so svojim vojskom až do Zvolenského lesa, kde prikázal z kameňov vybudovať obrovskú pevnosť, ktorá sa údajne nazýva hrad Boršod Zvolen (castrum Borsed Zovolun). Veľkou kamennou pevnosťou bol Pustý hrad. Pramene z 13. storočia ho označujú v rôznych obmenách v podobe „Zvolen.“ Prívlastok, ktorý dal hradu Anonymus je ojedinelý. Osobné meno Borš často používali členovia šľachtického rodu Miškovcov. Vzhľadom na chýbajúce ďalšie doklady o ich pôsobení v regióne nemožno potvrdiť, či tento rod skutočne stál pri vzniku hradu vo Zvolene, ako o tom hovorí vyššie spomínaná legenda.

V časoch arpádovských kráľov

Zvolen sa stal miestom, kde sa často a niekedy i dlhodobo zdržiavali uhorskí králi. Vzhľadom na prítomnosť kráľovskej obory a početných hájnikov tu so svojim sprievodom mohli tráviť čas najmä na poľovačkách. Podľa uvádzaného miesta datovania listín sa vo Zvolene zdržiaval Ondrej II. a predovšetkým Belo IV. Z prameňov sa nemožno s určitosťou vysloviť o podmienkach v regióne v čase tatárskeho vpádu. Na možnosť, že Tatári (Mongoli) sa počas plienenia Uhorska dostali až sem môže azda poukazovať údaj v listine z roku 1243. Panovník vtedy obnovil Zvolenu mestské výsady. Listina pritom hovorí, že o pôvodné výsady Zvolenčania prišli počas tatárskeho vpádu.

Doteraz menej známym historickým prameňom je zmienka o Zvolene v Haličsko-volyňskom letopise. Podľa tohto staroruského prameňa odišlo haličské knieža Danil spolu so svojim synom Levom a kyjevským metropolitom Kyrilom k uhorskému kráľovi Belovi „do Izvolina“ (v Izvolin). Podľa letopisu sa tam konala svadba Danilovho syna Leva a Belovej dcéry (Konštancie), došlo k prepusteniu uhorských šľachticov zajatých v predchádzajúcich bojoch a k zmiereniu medzi Belom IV. a Danilom. Stalo sa tak zrejme v auguste roku 1247. Sídlo uhorského kráľa a miesto dynastickej svadby nazvané Izvolin historici stotožnili so Zvolenom. Okrem sídla s mestskými výsadami a komitátneho hradu sa vo Zvolene nachádzal aj kráľovský dvorec s kaplnkou, vybudovaný na mieste neskoršieho Zvolenského zámku.

Obyvateľstvo okolitých poddanských obcí bolo povinné poskytovať hradu stanovené služby. Oslobodenie od ich vykonávania spravidla určovali výsadné listiny. Keď v roku 1254 kráľ Belo IV. udelil Dobrej Nive a Babinej mestské výsady zdôraznil v nich, že usadení hostia sú oslobodení od povinností a služieb hradu Zvolen (castri Zolum). Na výstavbe tunajších sídiel v kráľovskom vlastníctve sa podieľal zvolenský kamenársky majster Bertold. V roku 1255 mu panovník za vykonávanie prác na kráľovských hradoch daroval majetok vyňatý spod kráľovského hradu Zvolen (castro nostro de Zolum). Ďalšie listiny naznačujú, že Bertold sa usadil v Banskej Štiavnici, kde žili i jeho potomkovia.

Počas vlády Ladislava IV. došlo v Uhorsku k oslabeniu panovníckej moci a k nárastu vplyvu niektorých veľmožských rodov. Vývoj sa prejavil aj vo Zvolene, kde vo funkcii župana nachádzame od 80. rokov Mikulášovho syna Demetera. Okrem pôsobenia vo zverenom úrade Demeter sledoval aj svoje osobné záujmy. Spája sa s ním razba falošných mincí na hrade doložená archeologickým výskumom. Komitátny hrad sa v nepokojnom období stal predmetom mocenských zápasov. O útoku na Zvolenský hrad sa zmieňuje listina vydaná Ondrejom III. 9. septembra 1290. Kráľ podľa nej odmenil ôsmich turčianskych a liptovských zemanov, ktorí sa vyznamenali v obraňovaní

kráľovského hradu Zvolen (castrum nostrum de Zolwim) v čase nebohého kráľa Ladislava IV. Za útokom zrejme stál Lampert syn Kazimíra z rodu Hunt-Poznanovcov. Dôvodom bol dedičský spor o hrad Modrý Kameň, ktorý prerástol do ozbrojeného konfliktu medzi Demeterom a Lampertom.

Matúš Čák, Donč a králi z rodu Anjouovcov

Po vymretí starej kráľovskej dynastie dochádza k ďalšiemu oslabeniu centrálnej vlády. Počas mocenských zápasov sa rod, z ktorého pochádzali župani Zvolenského komitátu zmocnil správy hradu. V roku 1306 vojsko Karola Róberta z nastupujúcej dynastie Anjouovcov obsadilo hrady Zvolen, Lupča, Dobrá Niva a Plachtince, dovtedy ovládané Demeterom a Dončom, ktorí sa „spreneverili kráľovskej moci.“ Hoci panovník získal Zvolenský hrad, v nasledujúcich rokoch sa sídlo i príslušné územie dostali do sféry vplyvu Matúša Čáka z Trenčína. Naznačuje to sťažnosť zemanov z blízkej dediny Poniky, ktorí v závere roku 1310 protestovali proti zabratiu časti svojho majetku susedmi. Sťažnosť predniesli pred kapitulou v Ostrihome, lebo zo strachu pred Matúšom Čákom sa báli obrátiť na príslušného sudcu.

Po Matúšovej smrti v roku 1321 dochádza k postupnej náprave a upokojeniu pomerov. Môžeme predpokladať, že v tomto období sa hrad opäť dostáva do kráľovskej správy. Nakoľko na hrade sídlil zvolenský župan spravujúci kráľovské majetky, stretávame sa s uvádzaním ich príslušnosti k tomuto centru. V rámci Zvolenského komitátu napr. v rokoch 1323 a 1329 nachádzame obec Oslany ležiacu až na Ponitří v správe Zvolenského hradu (castrum de Zolyo, alebo castrum de Zolium). Post zvolenského župana v tom období zastával magister Donč, osoba opradená mnohými legendami. V rámci reformy kráľovstva uskutočňovanej kráľom Karolom Róbertom prispel Donč k modernizácii územnej správy. Rozsiahle územie Zvolenského komitátu sa koncom 30. rokov 14. stor. rozdelilo na menšie územné jednotky, označované ako šľachtické stolice. Súčasne s týmto vývojom dochádza aj k zmene postavenia Zvolenského hradu, ktorý sa už namiesto komitátu stáva strediskom správy Zvolenskej stolice.

Hrad okrem správnych, hospodárskych a vojenských úloh plnil zrejme i funkciu občasného miesta pobytu panovníka. Podobne, ako arpádovskí králi (Belo IV.), aj Anjouovci radi vyhľadávali na krátenie voľného času lesy v okolí Zvolena, kam chodievali na poľovačky. V roku 1340 vydal Karol Róbert listinu vo Zvolene, ktorý pri tej príležitosti označuje priamo ako miesto svojej poľovačky (in Zolio, loco venacionis nostre). Pobytmi vo Zvolene a jeho okolí za týmto účelom sa stal známy najmä syn Karola Róberta Ľudovít, o ktorom súveký kronikár poznamenal, že už od detstva si zvykol na poľovačky a mával z nich nemalé potešenie. Pri jednej z takýchto poľovačiek vo Zvolenskej stolici na jeseň roku 1353 kráľ takmer pripravil o život poranený medveď.

Zvolen i okolité hrady boli častým miestom pobytov Ľudovíta I. i v nasledujúcich desaťročiach jeho vlády. Z roku 1359 poznáme správu, podľa ktorej kráľ spolu s manželkou kráľovnou Alžbetou odchádza do Zvolena (versus Zolyum) oddychovať, aby sa tak vyhol letným horúčavám. Zdá sa, že príjemné podnebie v horskom prostredí vedela oceniť aj stredoveká spoločnosť. Požiadavkám panovníka zrejme nevyhovoval starý kráľovský hrad, preto dal na návrší nad mestom vybudovať na mieste staršieho sídla moderný gotický kastel. Novú stavbu, zachovanú v jadre dnešného Zvolenského zámku však pramene výraznejšie neodlišujú od starého, dnešného Pustého hradu. So novopostaveným Zvolenským zámkom možno priamo stotožniť kráľovskú poľovnícku kúriu, v ktorej (in Zolin, curia suae venationis) v lete roku 1382 prisahali poľskí vojenský veliteľia vernosť Ľudovítovmu zaťovi a nástupcovi Žigmundovi

Luxemburskému. Kráľ ich povolal do Zvolena v predtuche blízkej smrti a chcel tak zabezpečiť prepojenie Uhorska a Poľska pod vládou jedného panovníka.

Časy kráľa Žigmunda a Jána Jiskru

Po nástupe Žigmunda na uhorský trón plnili hrad aj zámok vo Zvolene naďalej funkcie správneho a rezidenčného sídla. Mladý panovník sa počas svojich ciest zdržiaval najpravdepodobnejšie na zámku. O pobytoch Žigmunda vo Zvolene podľa datovania listín sme informovaní napr. v rokoch 1388 – 1393. Na základe listiny vydanéj 22. mája 1424 daroval kráľ Žigmund svojej manželke kráľovnej Barbore početné majetky, medzi nimi aj Zvolenské panstvo. K tamojšiemu sídlu – Zvolenskému zámku, označenému ako kráľovský zvolenský dom (domus Zoliensis) patrili podiely v obciach Lieskovec a Kráľová, a celé obce Rybáre, Hájniky, Veľká Lúka, Lukavica, Badín, Trebuľa, Trnie a Môtová. Hoci prameň hovorí iba o kasteli vybudovanom pre potreby kráľa, vieme, že hradné majetky naďalej spravovali úradníci sídliači na starom Zvolenskom hrade. V roku 1430 sa pred Turčianskym konventom sťažovali zemanovia z Mičinej na kráľa Žigmunda, ktorý pripojil k hradu zvanému „Starý Zvolen“ (castrum Owphzolen vocatum) aj ich polovicu obce Badín. Pod názvami Starý Zvolen, častejšie v maď. znení Ózólyom, nem. Altsohl, alebo lat. Veterozolium vystupuje rozširujúce označenie Zvolenského hradu a neskôr i zámku. Názov pôvodne označoval mesto Zvolen, ktoré tak odlišoval od susednej Banskej Bystrice (nem. Neusohl, lat. Novumzolimium). Pochopiteľne, stredoveké písomnosti naďalej používali pri pomenovaní mesta aj jednoduchý názov Zvolen a podobne spomínajú i Zvolenský hrad.

Správcovia hradu sa popri plnení úloh zverených kráľovnou dopúšťali aj prehreškov, alebo dokonca priamo porušovali zákony. V roku 1437 sa napr. opäť stretávame so sťažnosťou zemanov z Mičinej, ktorým zvolenský župan Dionýz Farkaš odcudzil 18 kusov dobytku a zahnal ho na Zvolenský hrad. V období po Žigmundovej smrti dochádza k výraznému nárastu strategických úloh Zvolenského hradu. Keď sa v roku 1440 narodil Žigmundovej dcére Alžbete syn Ladislav prezývaný Pohrobok, Alžbeta si na podporu svojho syna najala českého vojenského veliteľa Jána Jiskru. V pomerne krátkom čase Jiskra zaujal viaceré hrady i mestá v hornom Uhorsku. Jedným z jeho hlavných oporných bodov sa pritom stali Zvolenský zámok a Zvolenský hrad. Vojenský charakter jeho pôsobenia zvyrazňovali tituly zvolenský kapitán a veliteľ banských miest, ktoré Jiskra používal.

V rámci ozbrojených konfliktov, ku ktorým dochádzalo počas boja o nástupníctvo na uhorský trón, poznáme vojnové udalosti viažuce sa aj ku Zvolenskému hradu. Jiskrovým najväčším rivalom bol uhorský gubernátor Ján Huňady, ktorý Zvolen opakovane obliehal so svojím vojskom. V roku 1447 Huňady daroval majetok svojmu rytierovi Petrovi z Jarochowa (prezývanému Poliak) za jeho účasť na vojenských výpravách, osobitne počas obliehania Zvolenského hradu proti Čechom, kde Peter bojoval „nie bez preliatia svojej krvi.“ Rytier bol akiste zranený počas útoku na posádku Jána Jiskru umiestnenú na Zvolenskom hrade. Nemožno vylúčiť, že výprava Huňadyho vojska bola nedávnou udalosťou a uskutočnila sa v priebehu spomínaného roku 1447. O ďalšom vojenskom strete vypovedá kronika magistra Jána z Turca. Podľa nej na jeseň roku 1451 Ján Huňady vypálil vo veľkom ohni mesto Zvolen. Oproti Zvolenskému hradu postavil veľkú pevnosť, vystrojil ju zbraňami a vojskom, a zanechal ju tam. Jiskru znepokojoval rinčaním zbraní dovtedy, kým ho nedonútil viesť rokovania o mieri. Nevieme, či sa Huňadyho vojsku podarilo dobyť Zvolenský hrad. Napokon nevieme ani bezpečne určiť, či spomínanú pevnosť (zrejme obliehací tábor) Huňady vybudoval oproti starému Zvolenskému hradu, alebo (pravdepodobnejšie) oproti

Zvolenskému zámku. Zodpovedanie týchto otázok má pritom osobitný význam, nakoľko môžu objasniť okolnosti zániku Zvolenského hradu.

Hrad na konci stredoveku a jeho využitie počas osmanského ohrozenia

Upokojenie pomerov po nástupe Mateja Korvína na uhorský trón nevyklučuje, že Zvolenský hrad plnil v pozmenenej podobe naďalej svoje správne, hospodárske a vojenské úlohy. V správ hradu sa uplatnili i príslušníci miestnych zemianskych rodov. Z roku 1464 poznáme listinu, podľa ktorej Matej Korvín daroval Jánovi z Peťovej (dnes súčasť obce Vlkanová) mlyn pri Hrone. Dôvodom boli zásluhy Jána, ktorý predtým pôsobil vo funkcii dvorského správcu (provisor curie) Zvolenského hradu. V nasledujúcom období nachádzame doklady o zdvojení funkcií osôb poverených správou hradu. V rokoch 1465 a 1467 sa stretávame naraz s dvomi zvolenskými kastelánmi a dvomi zvolenskými kapitánmi. Keďže doposiaľ s istotou nevieme, či Zvolenský hrad spustol počas predchádzajúcich bojov medzi Jiskrom a Huňadym, pôsobenie dvoch úradníkov v rovnakých funkciách môže naznačovať, že ešte sídlili na hrade aj na zámku. S rozdelením funkcie kastelána medzi dve osoby sa však stretávame aj na jednom z okolitých hradov (Vígľaš, 1502). Nemožno preto vylúčiť, že aj dvaja zvolenski kasteláni a kapitáni už sídlili len na jednom hrade, resp. išlo o posilnenie funkcie jej prerozdelením medzi dve osoby.

V závere stredoveku sa v prameňoch objavuje nové označenie hradu. Podľa účtov z roku 1512 mesto Zvolen zaplatilo tesárovi za prácu na moste pod starým hradom (sub antiquo castro). Išlo zrejme o opravu mosta pod hradom, čo poukazuje na využívanie miestnej cesty a prinajmenšom hospodárske využívanie okolia hradu. Opakujúce sa zmienky o oprave cesty, chodníka alebo mostu cez rieku Slatinu pod starým hradom nachádzame v mestských účtoch predovšetkým od polovice 16. stor. Priestor hradu či zachované časti stavieb mohli v tom čase azda slúžiť na pozorovanie okolia, prípadne aj ako zdroj stavebnej suroviny pre potreby mesta i zámku. O využití lokality hovorí uznesenie z porady zástupcov bankských miest v Banskej Štiavnici 15. mája 1564. Podľa tohto dokumentu mali zabezpečovať obranu regiónu pred vpádmi osmanských vojsk strážne veže (tzv. vartovky). Medzi miestami, na ktorých mali byť vybudované zápis spomína aj vežu na starom hrade (auf dem alten Schloss) pri Zvolene. Túto vartovku, pravdepodobne drevenej konštrukcie, zachytávajú aj dve kresby Zvolena a jeho okolia vyhotovené v roku 1599 českým maliarom Jánom Willenbergom. Nad ruinami hradu s popisom Opusstely Stary Zwolen a Stary Zwolen zamek nachádzame na zalesnenom kopci vysokú stavbu s označením Warta.

Pomenovanie pôvodného Zvolenského hradu spojením Starý hrad sa zaužívalo zrejme už v neskorom stredoveku. Prežívalo i nasledujúce storočia. Matej Bel pri opise Zvolena vo svojom diele vydanom v roku 1736 uvádza, že na strmom vrchu tu vyčnievajú ruiny akéhosi hradu, ktorý Slováci nazývajú Stary Hrad a Maďari Óvár. V 18. stor. tieto označenia ustúpili pomenovaniu, pod ktorým hrad poznáme dodnes. V oficiálnej podobe sa s ním stretávame na mapovom liste I. vojenského mapovania z roku 1783. Dielo zakresľuje na mieste hradu ruinu s popisom Pustý Hrad.

Praveké a protohistorické osídlenie hradného kopca

Archeologický výskum na hornej polohe Pustého hradu (Hornom hrade) jednoznačne dokázal existenciu staršieho pravekého valu na ktorom bola postavená stredoveká hradba. Vo viacerých rezoch sa podarilo zdokumentovať jeho štruktúru. Ide o zemný val, spevňovaný lámaným kameňom. V jeho zásype sa nachádzal črepový materiál o. i. z

neskorej doby bronzovej. Okrem nálezov lužickej kultúry sa tu nachádzajú i črepy kyjatickej kultúry. Je však potrebné spomenúť chronologicky staršie črepy z obdobia eneolitu a mladšej doby bronzovej, ktoré pochádzajú z areálu Horného hradu.

Ďalším obdobím jednoznačne doloženým na hornej polohe Pustého hradu je latén. Pri výskume na nádvorí Dončovho hradu sa pri obvodovej hradbe (v zásype valu?) okrem fragmentov kvalitnej na kruhu točenej keramiky keltskej proveniencie našli aj dve bronzové spony. Jednu môžeme priradiť k typu Kostrzewski A a datovať do stupňa LTC2, druhú k typu Kostrzewski E a datovať do stupňa LTD1. Obe sú jedným z dokladov o osídlení hradného kopca ľudom púchovskej kultúry v posledných dvoch storočiach pred Kristom.

Románsky hrad

Na najvyššej kóte hradného kopca (571 m.n.m.) bol umiestnený kráľovský komitátny hrad. Reprezentuje ho obytná veža s časťou zisteného vonkajšieho severného opevnenia. Doložené severné opevnenie predstavuje hrotitá šijovitá priekopa vysekaná do skalného podlažia. Umiestnenie obrannej priekopy do značnej miery vymedzilo i pôvodnú vnútornú komunikáciu hradu Starého Zvolena. Jej línia pretrvávala i po zrušení najstaršieho opevnenia, ktoré sa sústredovalo okolo komitátnej obytnej veže z druhej polovice 12. storočia. Obytná veža mala rozmery 10,8 x 11,7 m. Pôvodná hrúbka základov v prízemnej časti bola od 3 m do 3,2 m.

V závere 13. storočia stavitelia hradu obmurovali základy veže po celom obvode s úsilím zabezpečiť statiku pri zvýšení podlažnosti. Zosilnenie obvodového muriva chápeme ako druhú stavebnú etapu na tomto objekte. Obmurovka veže má po celom obvode konštantnú hrúbku 220 cm. Taktiež i mladšia podoba obytnej veže nezmenila svoju kvadratickú dispozíciu, podstatne však zmenila svoj objem, pretože jej pôdorys už dosahoval 14,2 x 15,15 x 16,2 x 14,2 m. Severozápadnú časť základového muriva v interiéri obytnej veže tvorenia dve hrany, medzi ktorými je rozpätie 125 cm. Obdobná stavebná dispozícia (v redukovanej podobe) bola odkrytá tiež na vnútornej severovýchodnej hrane veže, v tesnej blízkosti severného vnútorného nárožia. S touto stavebnou dispozíciou súvisí i kapsový otvor po drevenom tráme (s evidentnými odtlakmi po dreve) s rozmermi 20 x 10 cm, umiestnený v severnom nároží. Horizontálny otvor po tráme siahal 60 cm kolmo do hrúbky základového muriva. Uvedená stavebná dispozícia oboch ostení nie je dokladom časovej disproporcie stavby, ale iba konštrukčným prvkom pri zabudovaní dreveného schodiska už v staršej veži. Tomuto variantu vertikálnej interiérovej komunikácie v obytnej veži nasvedčujú i negatívny otvorov na vonkajšej severozápadnej hrane základu, najpravdepodobnejšie na účely exteriérového vstupu do horného podlažia obytnej veže.

Sprievodný archeologický materiál pri odkryve veže, najmä jej interiéru, bol veľmi chudobný v porovnaní s odkrývaním ostatnej plochy areálu komitátneho hradu. Zásypové vrstvy v interiéri obytnej veže do hĺbky 290 cm boli sterilné. Táto nálezová situácia dokazuje systematický odkryv, ktorý už v rokoch 1889 - 1894 uskutočnil prof. J. Könyöki. Könyökiho archeologické sondy boli zreteľne viditeľné ešte do roku 1992. Jeho sonda, orientovaná východ - západ, bola umiestnená tak, aby svojou šírkou obsiahla celý interiér veže. Po odstránení veľkých deštrukčných blokov muriva v hĺbke 290 - 380 cm bolo možné odkryť primárnu zánikovú vrstvu s nálezmi keramiky datovanej do 15. storočia.

Základová škára obytnej veže bola položená na súvislom skalnom podlaží. Nerovnosť skalného podlažia v interiéri suterénu veže stavitelia riešili vyrovnávajúcou vrstvou udupanej zeminy. V juhozápadnom rohu v interiéri bola vysekaná (95 cm od úrovne

suterénnej podlahy) skladovacia jama (chladnička) s nepravidelným tvarom, ktorá slúžila najpravdepodobnejšie na skladovanie mäsitej potravy.

Archeologické nálezy získané z ostatnej plochy areálu komitátneho hradu boli početné a rôznorodé. Najväčšie zastúpenie má keramika, ktorú, žiaľ, len typologicky (nie na základe stratigrafie) môžeme rámcovo ohraničiť 12. a 17. storočím. Početné zastúpenie mali aj militáriá (nože, ostrohy, hroty do šípov, sekera) a tiež i drobné nálezy kostených úžitkových i ozdobných predmetov. Samostatnú i početne zastúpenú skupinu tvoria zistené stavebné kovania.

Súčasťou komitátneho hradu bola i šijovitá priekopa, ktorá zabezpečovala predsunutú obranu zo severu. Priekopa vytvárala predel medzi komitátnym hradom a jeho predhradím, ktoré tiež nesie stopy po sekundárnej modelácii terénu. Konfigurácia terénu už pred výskumom jednoznačne poukazovala, že skúmaný objekt predstavuje obrannú priekopu, zasekanú do skalného podložia. Stredom priekopy pravdepodobne viedlo premostenie, ktorého stopy nachádzame vo forme negatívov vysekaných v skalnom podloží. Tieto negatívy majú kruhový tvar a v nich boli osadené stredové stojky premostenia. Z celkovej plochy pôvodného zahroteného profilu obrannej priekopy sa zachovala iba 1/8. Celá priekopa znefunkčnením už nepotrebného opevnenia komitátneho hradu (úlohu obrany prevzala hradba veľkého opevnenia) stratila svoj pôvodný význam, a preto sa stala už len exploatačným miestom, malým privátnym hradným kameňolomom. Dôkazom toho sú veľké poloopracované kvádre nachádzajúce sa in situ. Tiež premodelované dno obrannej priekopy názorne dokumentuje systematické a pravidelné vysekávanie obnaženého skalného masívu. Sprievodný archeologický materiál bol veľmi bohatý, rôznorodý, časovo ohraničený od 12. do 17. storočia. Z hľadiska stratigrafie sú použiteľné iba vrchné zásypové vrstvy, v ktorých bolo početné zastúpenie keramických fragmentov, no najmä militáriá, datujúce vrchnú zásypovú vrstvu obrannej priekopy do konca 16. až 17. storočia. S týmto materiálom korešponduje historická listina - písomná zmluva zo dňa 27. januára 1598 o podmienkach udržania poriadku medzi obyvateľmi Zvolena na jednej strane a Valónmi, vojenskými žoldniermi a tiež kráľovskou jazdou na strane druhej. V tomto období Starý Zvolen (Pustý hrad) zmenil svoj pôvodný civilno-obytný charakter na výlučne vojenský, pretože v čase tureckej expanzie plnil dôležitú strategickú úlohu pri obrane banských miest. Dokladom toho je aj Willenbergova panoramatická kresba z roku 1599. Na tejto vedute obrazom i slovom zachytáva dôležité strategické body. Na "opustenom" Starom Zvolene schematicky načrtáva siluetu strážnej veže (vartovky), ktorá bola postavená podobne ako na Vígľaši až v poslednom decénií 16. storočia. V tom čase končí posledné obdobie histórie jednej z najvýznamnejších včasnostredovekých lokalít na Slovensku.

Pokračovanie výstavby hradu Starý Zvolen, ktoré zovšeobecňujeme ako jeho druhú stavebnú etapu, historicky v písomných prameňoch i archeologicky v materiálnej kultúre, máme doložené v 13. storočí. Druhú stavebnú etapu na Pustom hrade reprezentuje obvodová hradba veľkého opevnenia refúgia, ktorá vo vzťahu s inou architektúrou po celom svojom obvode hornej polohy s výnimkou veže komitátneho hradu, sa javí ako najstaršia. V akom časovom a funkčnom vzťahu je obvodová hradba v strednej i dolnej polohe Pustého hradu (dolný hrad) k doteraz preskúmanej hradbe refúgia, môžeme sa zatiaľ len domnievať. Môžeme predpokladať, že obvodová hradba v strednej i dolnej polohe je organicky i časovo jednotná, podobne ako na hornej polohe, keď postupne od záveru 13. storočia do 14. storočia sa do nej včleňuje mladšia zástavba. Druhou možnosťou je až postupné dobudovanie nižších polôh opevnenia v časovom slede tak, že v 14. storočí súčasná lokalita Pustý hrad mohla tvoriť svojím spôsobom ojedinelý dvojhrad so samostatnými časťami

V prípade doteraz preskúmanej časti tzv. veľkého opevnenia - refúgia v hornej

polohe, ktoré sa rozprestiera na ploche 4,6 ha, môžeme sa oprieť o mnohé pozitívne zistenia. Výskum obvodovej hradby refúgia sa začal súčasne s výskumom hlavnej vežovej brány s následnými stavebnokonzervačnými úpravami. Archeologický výskum vežovej brány v sezóne 1992 mohol rozšíriť dovtedy uznávaný názor z obhliadkového prieskumu Ing. D. Menclovej z roku 1954. Výskumom V. Hanuliaka v r. 1992 sa podarilo preukázať jej výstavbu v dvoch stavených etapách. V prvej stavebnej etape bola postavená brána, ktorú Ing. D. Menclová (i spolu s vežou) na základe profilácie nábežných ríms a polkruhového záklenku datuje do 30. rokov 13. storočia. Tento typ ríms podľa súčasného zistenia má širšie resp. i mladšie časové datovanie.

Na základe zistenej nálezovej situácie, keď sme sa mohli oprieť o stratigrafiu vrstiev datovaných nálezmi mincí, kladieme túto stavebnú aktivitu s výstavbou veľkého opevnenia do obdobia tesne po tatárskom vpáde v priebehu rokov 1241 - 1254. Túto stavebnú činnosť dokladá aj listina z roku 1255, podľa ktorej staviteľ Pertoldus lapicida noster de Zolum za zásluhy pri prestavbe hradu dostal dedične dedinu Dubové (8 km juhozápadne od Pustého hradu). Súčasne s výstavbou obvodovej hradby predpokladáme i vznik obytnej veže II, situovanej v južnom okraji centrálnej časti hornej polohy Pustého hradu. Táto stavba predstavovala hranolový typ veže s rozmermi 11,2 x 11 m. Hrúbka základov v prízemnej časti dosahovala 2 m. V juhozápadnej časti prízemnia bol odkrytý pôvodný vstup, ktorý mal mladšiu zamurovku. S funkčným portálom súvisí najstaršia zistená kultúrna vrstva v interiéri, zastúpená početnou keramikou, militáriami, kostenými predmetmi a nerazenými mincovými kotúčikmi, ktoré podľa dr. J. Hunku predstavujú uhorské falzá rakúskych mincí. Tak isto medzi falzá zaraduje i čitateľnú mincu nahrubo pokrytú striebrom. Uvedené falzum predstavuje viedenský fenig Přemysla Otakara II. (1251 - 1276). Bohato zastúpenú staršiu spodnú kultúrnu vrstvu od mladšej zánikovej oddeľovala výrazná sterilná medzivrstva. Mladšiu kultúrnu vrstvu dokladá nádobka s esovitou profiláciou a s rytou vlnovkovitou výzdobou, fragmenty keramiky s glazovaním na vnútornej strane a zlomky gotických pohárov, ktoré sa nachádzali v severnej exteriérovej časti v zásype obrannej priekopy. Výskum exteriéru z južnej a západnej strany obytnej veže nepriniesol pozitívne výsledky v nálezovej situácii, ktoré by potvrdili existenciu obrannej priekopy (ako na severnej strane), resp. negatívnych zvyškov po palisádovom opevnení. Zánik obytnej veže II datujeme do polovice 15. storočia, do obdobia vojnových stretov medzi Jánom Huňadym a Jánom Jiskrom z Brandýsa. Písomný prameň z roku 1451 uvádza, že Starý Zvolen vypálil Ján Huňady.

Použitá literatúra (autor textu) Hanuliak, V. Pustý hrad nad Zvolenom. Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. 1998/1. Bratislava 1998.

Gotická fáza výstavby hradu

Tretiu - gotickú stavebnú etapu Starého Zvolena datujeme do záveru 13. storočia až do prvej tretiny 14. storočia. V súvislosti so zvolenským hradom vystupuje Demeter ako správca hradu a vysoký kráľovský úradník v hodnosti župana. V rokoch 1292 - 1298 bol hrad v kráľovských rukách, keď zvolenský župan Demeter bol jedným z účastníkov protiľakovského paktu Ondreja III. s ostatnými vernými veľmožmi. Po smrti Ondreja III. (roku 1301) Balassovci, Demeter a jeho synovec Donč podporovali kandidatúru Václava III. na uhorský trón. Tento ich postoj bol príčinou vojenského zásahu Karola Róberta, ktorý roku 1306 dobyl hrady Zvolen, Slovenskú Ľupču, Dobrú Nivu a Plachtince. Roku 1312 v známej bitke pri Rozhanovciach Balassovci bojovali na strane Omodejovcov proti Karolovi Róbertovi. Až roku 1314 Balassovci prešli na stranu

panovníka Karola Róberta, keď sa zúčastnili na protičákovskom ťažení namierenom proti Komárnu a Vyšehradu. Tretiu stavebnú etapu dokladá množstvo novovybudovaných objektov, ale aj staršie stavby, ktoré museli prejsť úpravami, zameranými na posilnenie z hľadiska vojenskej obrany. K pôvodnej vstupnej bráne s charakteristickými piliermi, ktoré sa využívali i v rámci vnútornej hradbovej ochodze, bola pristavaná z vonkajšej strany štvorpodlažná veža, v prízemí prejazdna. Vstupy do jednotlivých miestností veže boli z exteriéru vnútornej ochodze okrem miestností na 4. podlaží. Do tretej stavebnej etapy Zvolenského starého hradu zaradujeme už spomenutú prebudovanú obytnú vežu komitátneho hradu. Stavebnostatická úprava hlavnej veže súvisí najpravdepodobnejšie s jej celkovým zvýšením podlažnosti o dve až tri poschodia. Takmer s podobnou časovou následnosťou a technicko-konštrukčnou analógiou sa stretávame s obytnou vežou na hrade Trenčín.

Obytná veža II v centrálnej časti hornej polohy, datovaná na základe zisteného nálezového fondu do polovice 13. storočia, prešla tiež, hoci len minimálnou, stavebnou úpravou na prelome 13. a 14. storočia. Obytná veža II mala pôvodný vstup na juhozápadnej strane veže, na prízemí, ktorý z bezpečnostných dôvodov museli premiestniť pravdepodobne do vyššieho podlažia. Zamurovaním pôvodného vstupu sa prízemná miestnosť prestala využívať, a tým "zakonzervovala" pôvodný inventár z najstaršieho obdobia. Medzi staršou a mladšou kultúrnou vrstvou je pomerne hrubá sterilná medzivrstva, ktorá oddeľuje nálezový materiál z obdobia zániku veže (rok 1451) od vrstvy s nálezmi z polovice 13. storočia.

Obranná bašta patrí v rámci tretej stavebnej etapy k novovybudovaným objektom. Situovaná je severovýchodne od obytnej veže II. Svojím spôsobom ohraničuje centrálnu časť polohy od severu. Staviteľia dômyselne využili dominantnú polohu v tomto priestore, pretože terén pri jej vonkajšej severnej hrane prudko klesá. Bašta je evidentne pristavaná na škáru k obvodovej hradbe refúgia. Samotná hradba refúgia v priestore bašty nesie stopy po dodatočnej prestavbe, ktorú dokumentujú otvory po vyhnitých trámoch ochodze, kde môžeme predpokladať vstupný portál do druhého podlažia bašty. Samotnej výstavbe bašty, pristavanej k vonkajšej hrane obvodovej hradby, predchádzala pomerne zložitá úprava terénu. Na základe viacerých sond a zisťovacích rezov je evidentné, že hradba veľkého opevnenia refúgia je postavená na mohutnom vale, ktorý vo svojom jadre obsahuje množstvo keramického pravekého materiálu. Staviteľia bašty z obavy zo zaťaženia a zosuvu podložnej vrstvy vytvorili na kamennozemnom vale výškovo takmer jednotné plató a na ňom postavili k hradbe obrannú baštu. Táto umelo vytvorená kamenná terasa má hrúbku 40 až 60 cm a je stavaná z kvalitnej vápennej malty. Pri zisťovaní hrúbky a štruktúry tejto terasy sa pokračovalo podľa možnosti až do jadra kamennozemného valu. Okrem pravekého materiálu sa z jadra valu zistila (v sezóne 1996) keramika z 10.- 11. storočia, čo dáva predpoklad, že valové opevnenie je z povel'komoravského obdobia, resp. starší praveký val sa v 10. - 11. storočí obnovoval. Výšková úroveň bašty sa v západnej časti zachovala až po predel dvoch podlaží, ktoré dokumentujú kapsy po priečných trámoch. Bašta má nepravidelný obdĺžnikový pôdorys s rozmermi 11 x 7 m. Hrúbka základov sa pohybuje od 1,9 do 2,6 m. Rozmery interiéru sú 6 x 3 m. Na základe získaného materiálu predpokladáme, že bašta zanikla v polovici 15. storočia.

Všetky uvedené objekty s náležitými úpravami vytvárali mohutné zázemie, svojím spôsobom predhradie pri vybudovaní ďalšieho hradu ako samostatnej obrannej a obytnej jednotky v rámci hornej polohy vrcholnostredovekého refúgia. Tento hrad pre bližšie lokalizovanie a časové zaradenie sme pracovne nazvali Dončov hrad, hoci v písomných prameňoch vystupuje stále ako Zvolenský starý hrad alebo Starý Zvolen.

Magister Donč v roku 1314 preberá po svojom strýkovi Demeterovi správcovstvo

hradu s hodnosťou župana. Panovník Dončovi, ako jednému z prvých šľachticov v Uhorsku, udeľuje rodový erb. Napriek tomu, že jeho meno je úzko späté so Zvolenom, je iniciátorom, resp. donátorom mnohých profánnych, ale i sakrálnych stavieb na pomerne veľkom území Slovenska. Dončovi sa pripisujú tiež decentralizačné snahy a vznik samostatných žúp, ktoré sa vyčlenili zo Zvolenskej veľžupy. Dončovo obdobie na Starom Zvolene môžeme pokladať za obdobie najväčšieho rozkvetu zvolenského hradu.

Použitá literatúra (autor textu) Hanuliak, V. Pustý hrad nad Zvolenom. Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. 1998/1. Bratislava 1998.

Poklad z Pustého hradu

Poklad bronzových predmetov sa našiel na kóte 473 m.n.m. nad dnešným sútokom Hrona a Slatiny, na severozápadnom svahu Pustého hradu. Stalo sa to v roku 1944 pri kopaní zákopov počas druhej svetovej vojny. Poklad bol uložený pod asi 8 metrov vysokou skalou. Už samotná skala dodáva tomuto miestu nádych tajomnosti. Svojou štruktúrou a vzhľadom sa výrazne odlišuje od ostatných skalných útvarov, ktorých je na severozápadnom svahu Pustého hradu mnoho.

Samotný nález má však aj svoju novodobú históriu. Po nájdení partizánmi v roku 1944, bol pravdepodobne rozdelený na niekoľko častí. Prvú (najpočetnejšiu) ohlásil v roku 1946 Š. Mozola a nálezu sa ujal G. Balaša. Druhú časť depotu získal v roku 1971 P. Kuka od nálezcu L. Škodu. V roku 1981 sú publikované ďalšie dva bronzové náramenné kruhy šalgotarjánskeho kruhu, ktoré sú uložené v súkromnej zbierke v Komárne. Zatiaľ posledná časť tohto depotu bola objavená v roku 2001 J. Beljakom a L. Nemcom počas archeologického výskumu V. Hanuliaka na Pustom hrade.

Uvedený hromadný nález bronzov je datovaný do stupňov BC2 až BD doby bronzovej a zodpovedá horizontu Ožd'any, charakteristickom pre depoty pilinskje kultúry na Slovensku. Vynára sa otázka, ako sa dostal pilinský výrobok do oblasti lužickej kultúry. V. Furmánek to vysvetľuje významom Pustého hradu ako centra diaľkového obchodu. Dôležité je aj miesto a dôvod uloženia pokladu. M. Novotná predpokladá uloženie pod skalné bralo z dôvodu ľahkého rozlíšenia voči okolitým skalám, alebo dôvod kultový (sútok Hrona a Slatiny dnes aj v minulosti). Spomínaný depot totiž obsahuje bronzы prestížneho charakteru, ktoré mali svoje miesto v spoločensko-mocenskej a kultovo-náboženskej sfére.